

פניית חולה מסוכן לרופא אליל - חשש כישוף, אוב וע"ז (שו"ת)

הרב מנחם מענדל גלוקובסקי הרב מרדכי הלפרין הבעייה תשובת הרב מרדכי הלפרין

א. השפעה אמיתית או אפקט פלצבו?

1. סימני הונאה ותרמית

2. דחיית איסורים לצורך ריפוי באפקט פלצבו

3. מתי אסר הרמב"ם דחיית איסור להצלת חיים ע"י רפואה סגולית?

ב. כישוף ואוב שאסרה תורה - מציאות אמיתית או כזב ותרמית?

1. השאלה הבסיסית

2. שיטות הגאונים, האבן עזרא, הרמב"ם, המאירי, השו"ע והמהרש"ל

3. דרך בנינים - רב האי"גאון לגבי כישוף ור' אברהם בן הרמב"ם לגבי אוב

4. הרמב"ן, החינוך, אבא מרי מלוניל, ר"י אבן שועיב, הריב"ש והגר"ח מוולוז'ין

5. התקפה חריפה על הרמב"ם בביאור הגר"א

ג. האם יש בפעילות רופא האליל איסור כישוף או אוב?

1. הנתונים הבסיסיים מצביעים על בעיית כישוף

2. מהי העלאה באוב?

3. העדר דרישת המתרפא להעלאה באוב

4. האם בימינו קיימים מעשי כישוף ואוב אמיתיים?

5. לדעת הרמב"ם וסיעתו - יש לחשוש לכשפי תרמית גם בימינו

ד. האם קיים איסור בפניה למכשף?

1. ההבדל ההלכתי בין פנייה למכשף לפנייה לבעל אוב

2. האם מעשה הכישוף מהווה עבודה זרה?
 3. הכישוף הנדון בהלכה איננו מהווה עבודה זרה
 4. שיטת תרומת הדשן
 5. הסתייגות הבית יוסף בשם הזוהר, והכרעת המהרש"ל
- ה. האם איסורי כישוף ואוב נדחים מפני פיקוח נפש?
1. דעת הסוברים שכישוף הוא אביזרייהו דע"ז
 2. דעת הסוברים שכישוף איננו אביזרייהו דע"ז
 3. להלכה: איסור "חובר חבר" נדחה מפני הסכנה
- ו. היש חשש עבודה זרה בפעולת ה"ריפוי"?
- ז. המסקנה ההלכתית
- ח. אפילו

הבעייה

א. שאלת הרב מנחם מענדל גלוצובסקי

לכבוד

הרבנים והמומחים שיחיו

שלום וברכה,

אחד מבני הקהילה שלנו סובל ממחלת סרטן בלימפות.

הנ"ל עבר כבר את כל הטיפולים ונמצא במצב שאין הרבה אפשרויות מבחינה קונבנציונאלית, עד שגם הפרופסור המטפל בו מתל השומר נותן לו תמיכה לנסוע לברזיל לנסות את הריפוי המתואר בדפים המצורפים בזה.

יש לציין שהחולה חקר את הריפוי הנ"ל באופן יסודי ביותר ודיבר עם הרבה אנשים שהלכו לשם ומשוכנע שיש דברים בגו.

שאלתו אם ישנה מניעה הלכתית לקבל את הטיפול כי זוהי התקווה האחרונה שקיימת, לדעתו, עבורו.

מכיון שמדובר בשאלה של פקוח נפש ממש, אודה לכם מאוד אם אקבל תשובה מהירה.

הרב מנחם מענדל גלובסקי

ב. חששות הנובעים מקריאת קבצים המיח"צנים את רופא האליל

השאלה הגיעה בדואר אלקטרוני לפרוייקט השו"ת הבינלאומי (IRP)* של מכון שלזינגר בז' מרחשון תשס"ג. הרב השואל צירף לשאלתו שני קבצים המכילים אינפורמציה על רופא האליל הנדון. אלה היו שני קבצי אינטרנט שהורדו מאתרים שיווקיים המייחצנים את רופא האליל הברזילאי. על פיהם מדובר ברופא אליל, חסר כל השכלה פורמלית מעבר לכיתה ב' של בית הספר העממי, המתיימר לרפא כל מחלה החל מאיידס ועד מחלות ממאירות, הן רפואת הנפש והן רפואת הגוף.

הקבצים תורגמו על ידי פרופ' דוד פינק ועריכה נוספת נעשתה בידי המשיב. סביר להניח שהקבצים הללו הם קבצי פרסומת שנועדו לשווק את רופא האליל הברזילאי באופן מסחרי. משום כך האמון בהם אמור להיות מוגבל. מצד שני ניתן ללמוד מדברים המושחים בהם לפי תומם על מצבים המעוררים שאלות הלכתיות בהם יש לדון. להלן מוצגים קטעים בודדים, שנבחרו בגלל השאלות ההלכתיות המתעוררות עם קריאתן. מילים רלבנטיות הודגשו. סדר הקטעים כאן איננו זהה לסדרם בקבצים המקוריים.

1. הקטע הבא הוא קטע פתיחה של קובץ, המהווה הצגה שיווקית ראשונית של רופא האליל ג'או: "מזה יותר משלושים שנה ג'או טיכירה דה-פאריה נוחל הצלחה בלתי רגילה בסיוע לאנשים להתרפא מאיידס, סרטן, שיתוק, עיוורון, מחלות נפש ומגוון מחלות אחרות. יש אומרים שאחוז ההצלחה שלו בריפוי מגיע ל 85%. למרות שקשה לאמת נתונים אלו, מאז 1965 מליוני בני אדם נועצו בג'או 'במצבו הישותי'**. עד 3,000 איש עומדים בתור מידי יום כדי להיפגש איתו אישית. הוא ממשיך עם אחוזי ההצלחה הגבוהים של עבודתו הרפואית, הבלתי מוכרת ברפואה המערבית".

2. שאלת מאכלות אסורות יכולה לעלות מהתיאור הבא: "המטופלים אינם משלמים. אם צריך עשבי מרפא, הם משלמים כמה דולרים כדי לכסות את עלות הייצור. הם מקבלים ארוחת צהרים ללא תשלום, הכוללת מרק, לחם וחליטה".

3. שאלת "כישוף": מתעוררת למקרא הקטעים הבאים "במשך הבוקר ראיתי ניתוחים הסותרים כל הגיון. הוא נגע

בראשה של אישה שהיה לה גידול בבטן, ואז הרים את חולצתה והראה חתך בן 10 ס"מ שנחתך ונתפר זה עתה. לאחר שעתיים היא נראתה בריאה, במצב רוח מרומם ובשמחה הראתה לי את החתך. תראה, היא אמרה, הגידול נעלם, ואני חוזרת הביתה לבשל ארוחת ערב".

"רוב הניתוחים הנראים לעין מתבצעים כשהמטופלים עומדים על רגליהם". "...עוזר אחד הפנה את תשומת לבי לתופעה מדהימה: כשג'או מנתח, בו ברגע, באופן בלתי נראה לעין, מתבצעים גם ניתוחים נוספים בקרב המון המטופלים".

4. שאלת "העלאה באוב" יכולה להתעורר למקרא התיאורים הבאים: "ג'או הוא 'מתווך ספיריטואלי' דהיינו: רוחות/נשמות טובות הקרויות גם ישויות רוחניות או מלאכים, חודרות לגופו ומשתמשות בו כדי לבצע את מה שנראה כרפואה ניסית, כולל ניתוחים גופניים וניתוחים פסיכיאטריים. כאשר ג'או פועל כמשכן לרוח (רוח נפרדת בכל פעם), הוא נקרא אז 'הישות' [כלומר, הוא נמצא במצבו היישותי] ... מעל 30 ישויות של מרפאים שחיו בעבר, חוזרים [בנפרד] לגופו של ג'או. כל אחת מהן היא בעלת תכונות אישיות וכישורים טכניים בני זיהוי הנובעים מחייהם בעבר. ג'או במצבו היישותי מאבחן, מייעץ מרדים, מנתח, רושם טיפולים אלטרנטיביים, ולפעמים מציע גם הערכה פרוגנוסטית".

"ריטה, רופאת שניים מתנדבת... מסבירה שהוא מסוגל להזמין יותר מ-34 ישויות של רופאים המשתמשים בגופו ככלי לבצע ניתוחים וריפויים מדהימים".

5. שאלת עבודה זרה צפה עם קריאת הקטעים הבאים: "כאשר ג'או פועל כמשכן לרוח (רוח נפרדת בכל פעם), הוא נקרא אז 'הישות', ובאופן קצת יותר פורמלי מתייחסים אליו אז כאל 'ג'או של אלוהים'. מטרתו היא להיות מרכבה לפעולות השכינה***... הברזילאים מאמינים שהגישה לאלוהים קלה יותר באמצעות מתווכים כמו ג'או. הם מאמינים שאנרגיה אלוהית היא עוצמתית מדי לשימוש בידי בני תמותה, ומשום כך יש צורך במתווכים כמו ישו הנוצרי כמו גם מלאכים או רוחות בעלי דרגת התפתחות גבוהה ומדיומים כדי להוריד לארץ את האנרגיה האלוהית. אנרגיה כזו יכולה אז לעבור התאמה ליכולת הקבלה של בני אנוש... "

"... עוד מעט והוא יאמר תפילה פשוטה, והישות תחדור לתוך גופו".

תוספת: באתר שיווקי/פירסומי אחר מצאתי במסגרת תיאור הפעילות במתחם הריפוי גם אמירת תפילה משותפת של המטופלים במהלך האירועים במתחם.

ג. תוכנית תיעודית והערת אזהרה

באתר אינטרנט אחר, המרכז נתונים על מרפאים "על טבעיים" במהלך הדורות, מוקדש לג'או עמוד קצר הכולל נתונים שיווקיים, יחד עם הערת האזהרה הבאה:

"אזהרה: סרט תיעודי שהוקרן לאחרונה בטלוויזיה (תוכנית ידועה בארה"ב בשם "60 דקות") צייר את ג'או באור שלילי מאד. אמנם הוצג שם בוידאו כיצד הוא מגרד את גלגל העין עם איזמל מנתחים, ומחדיר מספריים לעומק אפו של המטופל. אך לדבריהם [של עורכי סרט הביקורת] אלה טריקים קלים לביצוע.

נקודה נוספת: החנות הסמוכה למתחם הטיפולים מפיקה רווחים עצומים ממכירת 'תרופות טבעיות' ".

נתון נוסף: חבילת התיור לאתר הנידח של ג'או היא יקרה מאד. האפשרות של עמלה מכובדת לרופא האליל - איננה בלתי סבירה.

תשובת הרב מרדכי הלפרין

א. השפעה אמיתית או אפקט פלצבו?
1. סימני הונאה ותרמית

לפי החומר היח"צני/פירסומי שהובא למעלה, קרוב לודאי שמבחינה רפואית אין ממש בתהליך המאגי המתואר למעלה, פרט לאפקט ממשי מינימלי הנובע מעצם האמונה החזקה בתהליך, בדומה לאפקט הפלצבו [1]. לעולם יהיה כלל זה נקוט בידך: כל המתיימר לרפא את כל סוגי המחלות חשוכות המרפא, מאידס ועד סרטן - חזקה שאינו דובר אמת. אילו היה אפילו שמץ אמת בדבריו - היה מצליח להוכיח את טענתו באופן מדעי מבוקר, ושימעה היה פורץ כל גורם משתיק. משום כך אני משוכנע שמדובר בתרמית מתוחכמת, כפי שגם נרמז עליה בהערת האזהרה.

בכל זאת, לקבלת הערכה מקיפה יותר על ניסיון אובייקטיבי המאשר או שולל תועלת מעשית בריפוי המאגי המתואר, אני ממליץ להתייעץ עם פרופ' רפי קטן, מגדולי הרופאים האונקולוגיים בישראל, אשר בידו ידע עדכני מקיף ואמין על החידושים, האפשרויות ותוצאות-אמת שונות בתחום הטיפול האונקולוגי.

2. דחיית איסורים לצורך ריפוי באפקט פלצבו

בנוסף ניתן להעריך שהטיפול המתואר כרוך בכמה איסורים, אלא שלפחות חלקם אמורים להידחות במקום פיקוח נפש. ולכן, בהנחה שהטיפול מועיל, השאלה הראשונה היא: האם ריפוי חולה שיש בו סכנה בתהליך של "פלצבו" דוחה איסורי תורה כמו טיפול רפואי מוכר?

והנה, מקור ההלכה שפיקוח נפש דוחה איסורי תורה, הוא במסכת יומא [2], שם לומד שמואל הלכה זו מן הפסוק: "וחי בהם" [3] ולא שימות בהם - וכמבואר בתוספות: "שלא יוכל לבוא בשום ענין לידי מיתת ישראל" [4],

מכאן שאין מקום להבדיל בין שני סוגי הטיפולים כל עוד יש בידינו הוכחות ניסיוניות עם מובהקות סטטיסטית ליעילותם [5]. שהרי אין להבדיל בין טיפול רפואי שאנו מבינים את מנגנון פעולתו לבין טיפול רפואי שאנו לא מבינים את מנגנון פעולתו. בשני המקרים מדובר בטיפול שיכול להציל חיים, ואסור שחיוב הלכתי - פרט לג' עבירות - ימנע את ההצלה. מכאן, שגם טיפול "מאגי" בעל יעילות מוכחת סטטיסטית, דינו לא יכול להיות שונה מדין טיפול אחר עם תוצאות סטטיסטיות דומות. שהרי הלימוד "וחי בהם ולא שימות בהם" - "שלא יוכל לבוא בשום ענין לידי מיתת ישראל", שייך גם כאן [6].

3. מתי אסר הרמב"ם דחיית איסור להצלת חיים ע"י רפואה סגולית?

אמנם מעיון ראשוני ניתן לכאורה להראות כי לדעת הרמב"ם בסוגיית מי שנשכו כלב שוטה, עיקרון ההשוואה של טיפול רפואי מועיל לטיפול רפואי עממי/סגולי לענין דחיית איסורים, שנוי במחלוקת תנאים, כשהלכה כחכמים האוסרים [7]. שהרי נאמר במשנה:

"מי שנשכו כלב שוטה אין מאכילין אותו מחצר כבד שלו, ור' מתיא בן חרש מתיר" (יומא פ"ח מ"ו)
כאשר האכלת נשוך בחצר כבד של הכלב הנושך אין בה אלא סגולה עממית שהיתה נפוצה בימי קדם. משמע,

לכאורה, שלדעת חכמים רפואה "סגולית" של האכלת נשוך שיש בו סכנה בכבד של הכלב הנושך - איננה מותרת, ומכאן לכאורה שרפואה סגולית אינה דוחה איסורים במקום סכנה.

אך האמת תורה דרכה שטעם חכמים האוסרים האכלת מי שנשכו כלב שוטה מחצר כבד שלו, איננו משום שהרפואה סגולית ולא שכלית, אלא משום שמתקיימים לגבי שני תנאים: א. גם אין הסבר הגיוני המצביע על יעילות אפשרית של רפואה זו; ב. גם הניסיון מוכיח שאין בה תועלת, כמבואר בירושלמי^[8] שמעולם לא ניצול מי שנשכו כלב שוטה, ובלשון הירושלמי: "מימיו אל יאמר לך אדם שנשכו כלב שוטה וחיה", אפילו אם אכל הנשוך מחצר כבד של הכלב.

כך גם משמע גם מסוף דברי הרמב"ם בפירושו למשנה, אחרי שפסק כדעת חכמים (ת"ק) שם:

"אין עוברין על מצוה אלא בריפוי בלבד שהוא דבר ברור שההגיון והנסיון הפשוט מחייבים אותו, אבל הריפוי בסגולות לא, לפי שעניינם חלוש, לא יחייבהו ההגיון ונסיונו רחוק".

מסופם של דברי הרמב"ם המסבירים את תחילתם, משמע שלהלכה רק כאשר שני התנאים האחרונים מתקיימים אזי הטיפול איננו דוחה איסורים. אך מאידך, די בקיום אחד משני התנאים כדי שהטיפול בחשיב"ס ידחה איסורי תורה: או שקיימת סברא הגיונית - תיאוריה רפואית - שהטיפול עשוי להועיל, או שקיים נסיון אמפירי אמיתי המראה שיש סיכוי ריפוי^[9] בטיפול הנדון^[10]. ולכן אם יש נתונים המראים ש"הנסיון הלא רחוק" מוכיח כי קיים סיכוי אמיתי לרפוי בשיטה של רופא האליל הברזילאי, אזי דינה כדן כל רפואה לחושיב"ס, ודוחה את כל איסורי התורה פרט לשלש העבירות החמורות - עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים.

ב. כישוף ואוב שאסרה תורה - מציאות אמיתית או כזב ותרמית?

1. השאלה הבסיסית

למקרא קטעים 3-4 בתיאור היחצ"ני של רופא האליל, מתעוררות שאלות הנוגעות לסוגיית הכישוף והאוב. שני איסורים אלו נמנים בתורה כבני משפחת איסורים מיוחדת יחד עם "בני משפחה" נוספים:

(ט) כִּי אֶתְּהָ בָּא אֶל הָאֶרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ לֹא תִלְמַד לַעֲשׂוֹת כְּתוֹעֵבַת הַגּוֹיִם הֵהֵם:

(י) לֹא יִמָּצֵא בְּךָ מַעֲבִיר בְּנוֹ וּבִתּוֹ בְּאֵשׁ קִסָּם קְסָמִים מְעוֹנָן וּמְנַחֵשׁ וּמְכַשֵּׁף:

(יא) וְחֹבֵר חֶבֶר וְשָׂאֵל אוֹב וְיִדְעֵנִי וְדָרַשׁ אֶל הַמֵּתִים:

(יב) כִּי תוֹעֵבַת ה' כָּל עֲשֵׂה אֵלָה וּבְגִלְלַת הַתוֹעֵבַת הָאֵלָה ה' אֱלֹהֶיךָ מוֹרִישׁ אוֹתָם מִפְּנֵיךָ:

(יג) תָּמִים תִּהְיֶה עִם ה' אֱלֹהֶיךָ: ס (דברים י"ח, ט"ו-י"ג).

"משפחת" תועבות-גויים זו, כוללת איסורים חמורים שאינן עבודה זרה^[11].

השאלה הבסיסית בהגדרת משפחה זו היא: האם חכמת הכישוף, האוב ובני משפחתם האמורים בתורה הם דברים שיש בהם ממש, אלא שהתורה אסרתם, וכדעת הרמב"ן וסיעתו, או שמדובר דווקא בדברי כזב שאין בהם ממש ו[לכן] התורה אסרתם, כדעת הראב"ע, הרמב"ם וסיעתם?

גם לדעת הסוברים שיש בהם ממש, יש לברר מהו אותו "ממש". האם ממשות זו היא חריגה מסדרי הטבע

שהקב"ה העמידם "לעד לעולם, חוק נתן ולא יעבור" (תהילים קמח), או שכישוף, אוב וחבורתם הינם פעולות במסגרת חוקי הטבע, אלא שאסרם הכתוב, כשם שאסר לבשל באופן טבעי בשר עם חלב. האפשרות האחרונה תיקרא להלן "דרך הביניים".

המשנה במסכת סנהדרין מגדירה בעל אוב: "בעל אוב - זה פיתום המדבר משחיו"

ובברייתא (סנהדרין סה, ב): "ת"ר. בעל אוב - זה המדבר בין הפרקים ומבין אצילי ידיו".

דברי המשנה והברייתא ניתנים לפירוש לפי שתי הדעות.

דעת הקדמונים שהעלאה באוב היא מעשה רמייה, בו בעל האוב מדבר משחיו, כאשר השואל בו איננו רואה דבר, אך שומע את הדיבורים היוצאים מבית שחיו של המעלה. המעלה מספר לשואל שדיבורים אלו הם דברי המת. כמו כן מספר בעל האוב לשואל כי רק הוא, רק בעל האוב, רואה את המת ואינו שומע אותו, בעוד שהשואל איננו רואה את המת, אך שומע אותו, כאשר הוא בעצם שומע את הקול שמפיק בעל האוב משחיו או מבין פרקיו [12]. זו דעת הגאונים כמובא להלן, ודעת ר' אברהם אבן עזרא בפירושו לתורה (ויקרא יט, לא). גם הרמב"ם בסוף פ"א מעבודת כוכבים, חתך שהדברים הללו - כולל כישוף, אוב ובני משפחתם - כולן שקר כזב ורמייה.

דעת הסוברים כי העלאה באוב היא סוג של כישוף שיש בו ממש, באמצעות כוחות הטומאה המת עולה באמת, ובעל האוב מחזיק את המת מתחת בית שחיו, והמת מדבר משם. כעין זה פירש רש"י על המשנה סנהדרין סה, א.

2. שיטת הגאונים, האבן עזרא, הרמב"ם, המאירי, השו"ע והמהרש"ל

בשאלת אמיתת או שקרות ההעלאה באוב, כבר כתבו הגאונים [13] דעתם וכפי שהביאם הרד"ק בבהירות בפירושו לפרשת בעלת האוב [14]:

"וראינו מחלוקת בין הגאונים בדבר הזה וכלם נשתוו כי מעשה האוב הבל ותוהו ודברי כזב והתול. אבל יש מהם אומרים כי לא דבר שמואל עם שאול, וחס ושלום לא עלה שמואל מקברו ולא דבר אבל האשה עשתה הכל ברמאות. כי מיד הכירה כי שאול הוא, אך להראות לו כי מצד החכמה הכירה ומצאה דבר זה, אמרה: למה רמיתני ואתה שאול."

ודרך בעלת אוב להביא בן אדם שמדבר מתוך מחבואו בלשון נמוך, וכאשר בא שאול לדרוש מאתה וראתה אותו נבהל, וידעה כי למחר יהיה יוצא למלחמה וכל ישראל היו בפחד גדול, וידעה מה שעשה שאול שהרג כהני ה' - שמה בפי המגיד הדברים הנאמרים בפרשה.

ומה שאמר 'ויאמר שמואל אל שאול' - על מחשבת שאול. כי היה חושב כי שמואל היה המדבר אליו.

ומה שאמר ולא עשית חרון אפו בעמלק - ידוע היה דבר זה, כי מאותה שעה אמר לו שמואל וימאסך מהיות מלך.

ומה שאמר לרעך לדוד - ידוע היה זה בכל ישראל כי דוד נמשח למלך. ומה שאמר מחר אתה ובניך עמי - מדרך סברא אמר זה.

זהו פי' רב שמואל בן חפני הגאון ז"ל.

ואמר, אף על פי ששמעות דברי החכמים ז"ל בגמרא כי אמת היה שהחיתה האשה את שמואל - לא יקובלו

הדברים במקום שיש מכחישים להם מן השכל.

אבל רב סעדיה ורב האי הגאונים ז"ל אמרו: אמת הוא כי רחוק הוא שתדע האשה העתידות וכן שתחיה היא את המת בחכמת האוב.

אך הבורא יתברך החיה את שמואל כדי לספר לשאול את כל הקורות העתידות לבא עליו. והיא האשה אשר לא ידעה בכל אלה, נבהלה כמו שנאמר ותזעק בקול גדול.

ואשר אמרה האשה את מי אעלה לך - דברי התולים הם, כי דעתה היה לעשות כמנהגה. אלה דבריהם" [15].

וכעיקר דברי הגאונים בהגדרת האוב כתב גם רבי אברהם אבן עזרא בפירושו לתורה (ויקרא יט, לא) גם לגבי אוב וגם לגבי כישוף:

"וריקי מוח אמרו: לולי שהאובות אמת גם כן דרך הכשוף - לא אסרם הכתוב [16].

ואני אומר הפך דבריהם, כי הכתוב לא אסר האמת רק השקר, והעד האלילים והפסילים. ולולי שאין רצוני להאריך הייתי מבאר דבר בעלת אוב בראיות גמורות".

ובשמות כ, ג, ביאר הראב"ע דבר בעלת האוב כביאור ר"ש בן חופני גאון.

גם הרמב"ם בהלכות עבודה זרה יא, טז, כתב על המכשפים, חוברי החבר, בעלי אוב, וחבריהם כי הם מעשי רמיה שאין בהם ממש:

"ודברים האלו כולן דברי שקר וכזב הן והם שהטעו בהן עובדי כוכבים הקדמונים לגויי הארצות כדי שינהגו אחריהן, ואין ראוי לישראל שהם חכמים מחוכמים להמשך בהבלים אלו ולא להעלות על לב שיש תועלת בהן, שנאמר כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל, ונאמר כי הגוים האלה אשר אתה יורש אותם אל מעוננים ואל קוסמים ישמעו ואתה לא כן וגו',

כל המאמין בדברים האלו וכיוצא בהן ומחשב בלבו שהן אמת ודבר חכמה אבל התורה אסרתן אינו אלא מן הסכלים ומחסרי הדעת ובכלל הנשים והקטנים שאין דעתן שלימה, אבל בעלי החכמה ותמימי הדעת ידעו בראיות ברורות שכל אלו הדברים שאסרה תורה אינם דברי חכמה אלא תהו והבל שנמשכו בהן חסרי הדעת ונטשו כל דרכי האמת בגללן, ומפני זה אמרה תורה כשהזירה על כל אלו ההבלים תמים תהיה עם ה' אלהיך".

וכן דעת המאירי [17], וכ"כ המהרש"ל [18] וכדעת הרמב"ם פסק מרן בשו"ע [19] לגבי לחש על המכה שאסרה המשנה, "שאיין הדבר מועיל כלום".

3. דרך ביניים - רב האי גאון לגבי כישוף ור"א בן הרמב"ם לגבי אוב

בהבנת הכישוף נקט רב האי גאון דרך ביניים:

"בקשתם להודיעכם מה עשה ונתמלא השדה קישואים - אין אנו יודעים מה הוא, ולא הותרו כשפים ללמד אלא לסנהדרין שדיני נפשות אבל אנו לא למדנו כשפים ודבר זה מן הכשפים הוא.

...כח. אשר כתבתם מה ההפרש המוכיח בין מעשה נביאות למעשה כשפנות, הרבה רחוק מופת של נבואה ממעשה כשפים וכיוצא בהן, כי מעשה כשפים כולן דברים שהן מצויין במנהגי העולם או שיכולין הברואים לעשותן[20]."

נראה שגם ר' אברהם בן הרמב"ם נקט דרך ביניים בהבנת האובות:

"אמתות מעשה האוב לא נדענה. אבל מה שבין ממנה שהיא פעלה דמיונית שיראה בה המת לבעלת אוב ולמי שישאל באוב שאלה במצב הדומה לחלום, כלומר שיש בו הסתלקות מן המציאות, ויראה במצב זה כאלו המת עומד לפניו והוא (השואל) אומר דבר ואף נאמר לו דבר, ויתקיים זה או מקצתו, כמו שיראה אחד ממנו בחלום כאלו הוא ראה את המת ושאלו והחזיר לו ויפתרו לו את זה ויתקיים. לא ששמואל חיה וקם מקברו באמת, והתבונן שאמר: 'תעלי לי' ולא אמר: 'תחיי לי'. והפעולה הזאת אבדה מן העולם, ברוך שעקרה, כי היא מדרכי עובדי עבודה זרה שאיסורה בתורה גדול, וענשה חמור מאד, והיא מחטאות שאול שתפסו עליה הכתוב באמרו [דה"י א' י' י"ג] 'ושאל לו באוב'. וכתב אברהם ביר' משה זצ"ל"[21].

אכן, בברייתא סנהדרין סה, ב, משמע שלא כדעת הגאונים, האבן עזרא והרמב"ם, אלא או כדעת רש"י ומאמיני האובות, או כמאמיני דרך הביניים:

ת"ר. בעל אוב - אחד המעלה בזכרו ואחד הנשאל בגולגולת.

מה בין זה לזה? מעלה בזכרו אינו עולה כדרכו ואינו עולה בשבת.

נשאל בגולגולת - עולה כדרכו ועולה בשבת.

שהרי אם מדובר במעשי רמייה, מה יום מיומיים? מדוע הרמיה של בעלי האוב לא פועלת בשבת, וכקושיית טורנוסרופוס בגמ' שם, כשתשובת רבי עקיבא שם, לכאורה איננה מתאימה לשיטת הגאונים וסיעתם[22], וי"ל.

4. הרמב"ן, החינוך, אבא מרי מלוניל, ר"י אבן שועיב, ריב"ש ונפש החיים

כתב הגר"ח מוולוז'ין בנפש החיים[23]:

"כי כל עניני פעולות הכשפים נמשך מהכוחות הטומאה של המרכבה טמאה. והוא ענין חכמת הכישוף שהיו הסנהדרין צריכין לידע. היינו חכמת שמות הטומאה וידיעת עניני כחות המרכבה טמאה בשמותיהם. שע"י יפעלו בעלי הכישופים פעולות וענינים משונים כשמשיבועין כחות הטומאה בבחי' הטוב שבו שישפיע בתוכו חיות לעשות נפלאות היפך סדר כחות הטבעי והמזלות".

זוהי בעצם שיטת הרמב"ן ובית מדרשו המאמינים שיש ממש בכישוף, ו"ממש" זה הוא חריגה מחוקי הטבע. כמש"כ הרמב"ן בפירושו לתורה[24]:

"והזכיר מכשף - שם כלל לכל הכשפים. וחובר חבר ושואל אוב וידעוני - והם פרטים בכשוף, ... ועתה דע והבן בעניני הכשפים, כי הבורא יתברך כאשר ברא הכל מאין עשה העליונים מנהיגי התחתונים אשר למטה מהן, ונתן כח הארץ וכל אשר עליה בכוכבים ובמזלות לפי הנהגתם ומבטם בהם, ... ועשה עוד על הכוכבים והמזלות מנהיגים מלאכים ושרים שהם נפש להם. והנה הנהגתם מעת היותם עד לעולם ועד, גזירת עליונים אשר שם להם. אבל היה מנפלאותיו העצומות, ששם בכח המנהיגים העליונים דרכי תמורות, וכחות להמיר הנהגת אשר למטה מהם, ... וזה סוד הכשפים וכחם שאמרו בהם (חולין ז ב) שהם מכחישים פמלייא של מעלה, לומר שהם היפך הכחות הפשוטים והם הכחשה לפמלייא בצד מהצדין, ועל כן ראוי שתאסור אותם התורה, שיונח העולם למנהגו ולטבעו הפשוט

שהוא חפץ בוראו.

ספר החינוך במצוה ס"ב הלך בבירור בעקבות הרמב"ן, וכעין זה, כתב גם ר' יהושע אבן שועיב בדרשותיו[25]:

"שדבר ידוע כי המכשפים יש להם כח בתחתונים, ... ולכן הזהירה תורה מאלו הקוסמים בעבור כי יש ממשות בפעולתם, כי אם לא היה בהם ממשות לא היתה אוסרת התורה פעולות של הבל ואין בהם מועיל. וחכמים ז"ל אמרו למה נקרא שמם כשפים שמכחישין פמליא של מעלה. וזה היה עיקר ע"ז וירידת כח בצורות שהיו בדור אנוש"

כדעת הר"י אבן שועיב, וכטעמו, סובר גם אבא מרי מלוניל, ולכך נוטה גם דעת הרשב"א בתשובתו לר' אבא מרי מלוניל[26]:

"ואדון בזה עמך וגם [עם] הרב הגדול מורה צדק הרב רבינו משה ברבי מימון ז"ל. ולא כמשיב על דבריו ועל דבריך רק כחוקר ושואל אולי תמצא ארוכה למבוכה.

כתבת שהעושה צורה בשעה ידועה אפילו לרפואה עובר משום לא תעוננו. שהתורה לא אסרה אלא דבר שיש בו קצת עיקר שיש בו כדי לטעות. אלו דבריך. ואפשר שהוא כן.

אבל הרב [הרמב"ם] ז"ל כתב בהפך שכן כתב בהלכות עבודה זרה, זה לשונו: כל המאמין בדברים אלו ובכיוצא בהם ומחשב בלבו שהן אמת אבל התורה אסרה אותם אינו אלא מן הסכלים ומחסרי הדעת ובכלל הנשים והקטנים שאין דעתם שלמה. אבל בעלי החכמה ותמימי הדעת ידעו בראיות ברורות שכל אלו הדברים שאסרה תורה אינם חכמה. אלא דברי תוהו והבל שנמשכו בהן חסרי הדעה ונטשו דברי דרכי האמת בכלל'. ומפני זה אסרה תורה כשהזהירה על כל אלו הדברים (דברים י"ח) תמים תהיה עם ה' אלהיך ע"כ לשונו.

וכפל עוד זה בפרק ל"ז בספר המורה זה לשונו והמעשים האלה אשר יעשו המכשפים אין ההיקש נותן אותן, ולא יאמין שכל שהם יחייבו דבר כלל. עוד חזר וחזק דברים אלה בספר המורה.

ואלו היה בידנו להכריע היה נראה יותר כמו שאמרת לפי שאמרו בפרק חלק (דף ק"א) שרי שמן ושרי בצים נשאלין מהן בשב' מפני שמכזבין. וכן באוב וידעוני, בשאול ובחרטומי מצרים שהעידה התורה השלמה שעשו בלטיהם ובלהטיהם".

הרי שהרשב"א נטה ללכת אחר הרמב"ן. וכ"כ בשו"ת הריב"ש סי' צב.

5. התקפה חריפה על הרמב"ם בביאור הגר"א

כ' בביאור הגר"א על השו"ע יו"ד קעט ס"ק יג שאמנם מקורו הוא הרמב"ם,

"אבל כל הבאים אחריו חלקו עליו, שהרי הרבה לחשים נאמרו בגמרא, והוא {הרמב"ם} נמשך אחר הפילוסופיה [הארורה][27], ולכן כתב שכשפים ושמות ולחשים ושדים וקמיעות - הכל הוא שקר. אבל כבר היכו אותו על קדקדו[28], שהרי מצינו הרבה מעשיות בגמרא ע"פ שמות וכשפים... והפילוסופיה הטתו[29] ברוב לקחה לפרש הגמרא הכל בדרך הלציי, ולעקור אותם מפשטן. וחס וחלילה איני מאמין בהם, ולא מהם ולא מהמונם. אלא כל הדברים הם כפשטן, אלא שיש בהם פנימיות. לא פנימיות של בעלי הפילוסופיה (שהם חיצוניות) [שזורקין אותן לאשפה] אלא של בעלי האמת".

לסיכום, הקדמונים סברו שאין ממש בהבלי הכישוף וחבריו. בביאור הגר"א איתא שכל הבאים אחרי הרמב"ם

סוברים שיש ממש בכישוף, בלחשים ובאוב. יש הרואים בביאור הגר"א הכרעה סופית במחלוקת. אך מאחר והמהרש"ל, גדול פוסקי ליטא בימי הרמ"א, פסק כדעת הקדמונים, והקביעה ש"כל הבאים אחריו חלקו עליו" לכאורה איננה נכונה עובדתית, עדיין צ"ע.

ג. היש בפעולות רופא האליל איסור כישוף או אוב?

על פי הנתונים שצורפו לשאלה, האם יש לחשוש שפעולות הרופא-אליל מברזיל כוללות פעולות של כישוף ו/או העלאה באוב?

1. הנתונים הבסיסיים מצביעים על בעיית כישוף

לעניין הכישוף, התיאור המופיע בדפים השיווקיים נראה, לכאורה, שמקיים את הקריטריונים התיאוריים של כישוף כפי שנדרשים בהלכה.

לעומת זאת, לענין אוב, עצם הקריאה לנשמות המרפאים המתים להכנס ברופא האליל, לכאורה איננה אפילו מתקרבת לקריטריונים של איסור אוב, כפי שהם מבוארים במשנה ובגמרא.

2. מהי העלאה באוב?

העיון בסוגיא מראה שהדברים אינם פשוטים. ולענין זה, דברי הראי"ה בסוגיית הסיאנסים [30], יפים גם כאן:

"הנה יש להסתפק בזה מצד שני איסורי תורה. הא' שאם ענין זה הוא מכלל אוב, שאז יש איסור תורה לא לבד על העושה כ"א גם על השואל, כמתניתין דסנהדרין ס"ה א' דתנן גבי אוב וידעוני והנשאל בהם באזהרה. והב' שמא הוא לא בכלל אוב אלא בכלל דורש אל המתים, ואז לא יהיה האיסור מה"ת כ"א על העוסק בעצמו בענין זה של הדיבור. אבל מי שמתמש על ידי זה ושומע את הענין, מבלי עסק מצדו, יש להסתפק אולי איננו בכלל דורש אל המתים, ולא יהיה לפ"ז כ"א איסור שבות, אם העוסק הוא נכרי, לאותם הסוברים שאין הנכרים מצווים על הכישוף,

...אמנם גדרי בעל אוב מסומנים הם במשנה ובברייתא דסנהדרין שם, במשנה: בעל אוב זה פיתום המדבר משחיו ובברייתא: המדבר בין הפרקים ומבין אצילי ידיו. ועוד בת"ר שם: בעל אוב, אחד המעלה בזכורו ואחד הנשאל בגולגולת. א"כ אם יבורר לנו שאין בזה שום תנאי מאלו, דהיינו שאינו מדבר משחיו ומבין הפרקים ומבין אצילי ידיו ואינו מעלה בזכורו ולא נשאל בגולגולת, נפקין מספק אוב ופש גבן לברורי רק אם יש כאן משום דורש אל המתים".

אלא

"שיש עדיין מקום להסתפק מצד איסור אוב, שכל מה שכתבנו, שכל עניני אוב הם מפורשים לפנינו, זהו רק לשיטת רש"י שם, שמפרש מעלה בזכורו הנזכר באוב, שמעלה ומושיב את המת על זכרותו, אבל לפי התוס' שם ד"ה מעלה, שמפרשים שהוא שם של מכשפות, פשוט דנפל פותא בבירא, שהרי אין אנו יודעים איך להגדיר את המכשפות הזאת, ושם ענין זה הוא מין של מעלה בזכורו".

3. העדר דרישת המתרפא להעלאה באוב

לגבי רופא האליל הברזילאי, ראוי לציין הבדל נוסף בין הפונים אליו לבין השואלים באוב. שהרי גם אם הוא עובר על איסור העלאה באוב, הפונים אליו אינם מבקשים ממנו שישאל את המתים בעבורם, אלא שירפא אותם כפי

יכולתו הוא. ואם הוא נדרש, לדבריו, לנשמות המתים, הרי זו דרישה בלא שאלה של המתרפא.

גם איסור דורש אל המתים, לא בהכרח נוגע לענינו. איסור דורש אל המתים אינו מנוי בשבע מצוות בני נח. יש מקום לדין על קיום האיסור לבני נח רק אם דרישה כזו כרוכה באיסור כישוף.

וגם אז, לדעת רוב הפוסקים המתירין כישוף לגוי, הרי ודאי שלא עבר הגוי שום איסור, וא"כ גם ישראל השואלו איננו עובר על "לפני עור".

בנוסף, לגבי האיסור המסויים של דורש אל המתים, יש לצרף להקל גם את שיטת הרא"ם, המובא בהגה"מ פ"א הי"ג, שכתב שהמשיב לוחל לשוב אליו לאחר מיתה, להגיד לו אשר ישאל, אין זה דורש אל המתים, כיון שאינו דורש לגופו של מת אלא לרוח, והרוח אינו נקרא מת.

ובשו"ע יו"ד סי' קע"ט סי"ד דעת המחבר, שדוקא להשביע בחיים, שיבוא לאחר מיתה, מותר, אבל בלאחר מיתה אין חילוק בין רוח לגוף, והרמ"א הביא דעת יש מתירין כשאין משביע כ"א את הרוח[31].

4. האם בימינו קיימים מעשי כישוף ואוב אמיתיים?

כתב מה"ר יעקב חאגיז בעץ החיים, הובא קיצור דבריו בתפארת ישראל[32]:

"דעתה, קרוב לאחרית הימים שיתפשט האור האלוהית על כל בשר, וראו כל בשר כי אין עוד מלבדו, לכן האור הזה כבר הבקיע ומאיר ובא, והטומאה כליל תחלוף, וכבר גער ה' בשטן ונתבטלו כוחות הטומאה אלו, וכל בעלי אומניות באלו יבש ידם, הכל סר יחדיו נאלחו, ואין גם אחד אשר כח בידו לכשף או לנשף, והאמונה באלה ובכח הכישוף כעת, לא תקונן רק במוחי השוטים והתינוקות.

והעיר עוד הגאון הנ"ל בשם גדול הדור אחר, כי חפשו אנשי שם בתורה וביראה בכל קצות הארץ, ולא מצאו כל אנשי חיל אפילו רק שמץ ממשות מדברים אלו, וכל איש נאמן אמור יאמר רק כך שמעתי, אבל אין אומר ואין דובר דברים 'כך ראיתי'. ולכן עכשיו כל עניינים האלו רק דמיונות כוזבות, והבל ורעות רוח.

עד כאן תוכן דברי הגאון הנ"ל שכתב כן לפני ב' מאות שנים[33]."

ולענין אוב כבר קדמו ר"א בן הרמב"ם[34] שכתב: "הפעולה הזאת [העלאה באוב] אבדה מן העולם, ברוך שעקרה". מכאן שלדעת ר"י חאגיז אין לחשוש היום לכשפים כלל, שכן, בניגוד לעבר, היום לא קיימים יותר מעשה כשפים בעולם אלא רמאות ואחיזת עיניים בלבד[35].

5. לדעת הרמב"ם וסיעתו יש לחשוש לכשפי תרמית גם בימינו

מכאן נפק"מ להלכה: לדעת הראשונים ו"כל הבאים אחר הרמב"ם" על פי הגהת הגר"א, שכשפים אסורים מן התורה כי יש בהם ממש - הרי שבזמן הזה, שאין בהם ממש, אינם אסורים מן התורה, ובודאי שאין לאסור חולה, גם אם אין בו סכנה, להתרפא בהם.

אולם לדעת הקדמונים, האבן עזרא, הרמב"ם, המאירי והשו"ע, שמעולם לא היה ממש בכשפים, ותמיד היה בהם רמאות וכזב בלבד - הרי שגם כיום כל המרמה את הבריות ועושה מעשה הנראה כמעשה כשפים, יש בו איסור

תורה של כישוף או אוב וכד'. ואם כן יש לחשוש לאיסור כישוף של רופא האליל לדעת האוסרים כישוף בגוי, ולאיסור לפני עור על ישראל השואלו [36]. כמו כן יש לדון אם נכון לחשוש לאיסור שאלה באוב לשואל ואולי גם למסתייע, ברוח שעלתה לעולמנו לפי דברי בעל האוב המכזב.

ד. האם קיים איסור פנייה למכשף?

1. ההבדל בין פנייה למכשף לבין פנייה לבעל אוב

לאור הנתונים, לשאלה הבאה יש השלכות מעשיות: מאחר ובניגוד לאיסור אובות, באיסור כישוף התורה אסרה במפורש רק את מעשה הכישוף ולא את הפניה למכשף, האם מותר להסתייע במכשף גוי בלא שישראל מבצע פעולת כישוף אסורה?

הן כישוף והן העלאה באוב הם מן האיסורים החמורים בתורה. הלאו האוסר כישוף מפורש בפרשת שופטים (דברים יח, י) ועונשו החמור של המכשף בפרשת משפטים (שמות כב, יז) [37]. איסור פניה אל האובות מפורש בפרשת קדושים (ויקרא יט, לא), ועונשו החמור של הפונה מפורש שם (כ, ו). אולם יש הבדל בסיסי בין איסור כישוף לאיסור העלאה באוב: כשהתורה אוסרת את העלאה באוב, היא אוסרת במפורש גם את הפנייה אל בעל האוב, "את השאלה באוב". לעומת זאת, כשהתורה אוסרת את פעולת הכישוף, היא איננה אוסרת במפורש את "השאלה במכשף", דהיינו את הפנייה אל מכשף על מנת להסתייע בו. לכן אם המכשף איננו עובר עבירה, למשל כאשר הוא מכשף גוי, שלדעת חכמים [38] לא אסרה תורה על הגוי את הכישוף, הרי שהפניה למכשף גוי איננה כלולה באיסור הכישוף.

2. האם מעשה הכישוף מהווה עבודה זרה?

שאלה קודמת היא: האם תהליך הכישוף כולל גם איסור עבודה זרה? שהרי אם פעולת כישוף מהווה עבודה זרה ממש, אזי היא אמורה להיות כלולה בשבע מצוות בני נח. במצב כזה בקשה לבצע כישוף תיאסר משום לפני עור.

הרמב"ם במורה נבוכים [39] מלמד שמקור "טכניקת הכישוף" הוא בעולם העתיק:

"שהכשוף אשר תשמע אותו הוא מפעולות שהיו עושים אותם, הצאב"ה, הכשדיים, והכלדיים, ויותר היה במצריים, ובכנעניים".

מדברי הרמב"ם במורה נבוכים משמע שהיו בעבר שני סוגים של מעשי כישוף. הסוג הראשון של "מכשף, וחובר חבר, ושואל אוב וזולתם מן הכת שלהם", נאסר כדי "להציל מטעות עבודה זרה ומדעות אחרות בלתי אמתיות התנגלו עם עבודה זרה". לעומת זאת יש פעולות כישוף בהם המכשפים

"יחשבו שהפעולות ההם אשר בעשותם אותם יעשה להם הכשוף, הם מיני עבודות לכוכב ההוא וירצוהו הפעל ההוא או המאמר ההוא או העשון ולזה יעשה לנו מה שנרצה".

ומכשף כזה "הוא עובד עבודה זרה בלא ספק". למעשה סיכם הרמב"ם שם כי, לפחות לגבי מכשפי העולם העתיק,

"אחרי שכונת התורה כולה וקטבה אשר עליו תסוב הוא הסרת ע"ז ומחות זכרה, ושלא יחשב בכוכב מן הכוכבים שהוא מזיק או מועיל בדבר מאלו העניינים הנמצאים לבני אדם, שזה הדעת הוא המביא לעבדם, התחייב בהכרח שיהרג כל מכשף, כי כל מכשף הוא עובד ע"ז בלא ספק" מדברים אלו של הרמב"ם במורה נובע ישירות שגם בן נח נאסר בכישוף הכולל ע"ז ממש, שהרי איסורה כלול

בשבע מצוות ב"נ. אם כן, צ"ע, דעת ת"ק דברייתא, סנהדרין נו, א-ב, שבני נח לא נצטוו על הכישוף. והקושי מתגבר במיוחד לפי מה שכתבו הכס"מ [40] והלח"מ [41], שגם הרמב"ם עצמו פוסק כת"ק.

3. הכישוף הנדון בהלכה איננו מהווה עבודה זרה

מכאן כנראה מוכח חד מתרי: או שדברי הרמב"ם במו"נ אינם אליבא דהלכתא אלא הסבר להניח דעתם של הנבוכים, או שדבריו שם על יסודות הכישוף הם אמנם הסבר היסטורי אמיתי על התהוות הכישוף בעולם העתיק של הכשדים, המצרים והכנענים, אלא שמאוחר יותר, בתקופת חז"ל, נשאר רק הכישוף מן הסוג הראשון, שאין בו ע"ז, ונאסר לישראל רק כדי לגדור מפני משיכת אנשים לע"ז, וכישוף כזה לדעת חכמים באמת לא נאסר לבני נח.

ע"פ הסבר זה של הרמב"ם צריך להבדיל בין פעולת כישוף שנאסרה כדי "להציל מטעות עבודה זרה ומדעות אחרות בלתי אמיתיות התגלגלו עם עבודה זרה", לבין פעולת כישוף שהיא כוללת בתוכה גם עבודה זרה ממש. השניה, דינה כע"ז, אסורה לגוי ואסור לבקשה גם מגוי. ואילו הראשונה, לא אסרה תורה בפירוש את השאלה בה.

לסיכום, רק לגבי תהליך כישוף שאינו כולל עבודה זרה, יש מקום לדון אם מותר לשאול או להסתייע במכשף.

4. שיטת תרומת הדשן

בניגוד לאוב, לא אסרה תורה שאלה במכשף. לכן כתב בעל תרומת הדשן [42] שאין איסור תורה לשאול במכשף, אפילו שלא במקום סכנה:

"ואשר שאלת אם חולה מותר לדרוש במכשפים ובקסמים? דע כי לא מצינו איסור מפורש בדבר, דשואל אוב וידעוני דהזהירה תורה עליהם, נראה דוקא אוב וידעוני דאינון חמירי טפי, ואין שאר מכשפים בכללם לחומרא. והכי מוכח בשמעתיא קמיייתא דיבמות דבעינן לחייב המכשף סקילה, ולא ילפינן לה מכלל אוב וידעוני. ולא אשכחן דהזהירה תורה לשואל שאינו עושה מעשה בעצמו כי אם בענין אוב וידעוני. וא"ת הרי עובר לפני עור כו', אפי' שואל לנכרי לדברי ר' ישמעאל פ' ארבע מיתות [סנהדרין נו, ב], דבני נח מוזהרין על הכשוף. נראה דלא קו"ל כר' ישמעאל, דכולי תלמודא אמר דשבע מצות נצטוו בני נח וטפי לא, עיין פ' ארבע מיתות. וריב"א ואשירי נמי פסקו דלא כחזקיה, דסבר בני נח מצווין על הסירוס. וא"כ אין כאן רק איסור עשה דתמים תהיה כדכתב רמב"ם ע"ש, נראה מדבריו דאין איסור ממש קאמר, נאם הקטן והצעיר שבישראל".

5. הסתייגות הב"י בשם הזוהר, והכרעת המהרש"ל

כבר הבית יוסף [43] העיר שאין הדבר פשוט כל כך:

"וכתב מה"ר איסרלן (בכתביו) סימן צ"ו דאין איסור לדרוש במכשפים וקסמים אלא איסור דתמים תהיה ודקדק כן מדברי הפוסקים וכבר נתבאר כן בתשובת הרמב"ן שכתבתי בסמוך. ובספר הזוהר נראה שאיסור גדול הוא לדרוש במכשפים אפילו לחולה. ומעשה שדים שהתירו קצת פוסקים ראינו שרוב הנטפלים להם אינם יוצאין בשלום מתחת ידם ולכן שומר נפשו ירחק מהם".

ורבי יהודה החסיד כתב בספר חסידים [44]:

רה. מי שעוסק בהשבעות של מלאכים או של שדים או בלחישת כשפים לא יהיה סופו טוב ויראה רעות בגופו או בבניו כל ימיו, ולכך יתרחק אדם מעשות כל אלה..."

תסט. "...סוף דבר אין מזיקים מתגרים אלא במי שמתגרה בהם כגון שכתב הוא או אבותיו קמיעות או עסק בהשבעות או בכשפים או בשאלת חלום לכך לא יעסוק אדם בהם ולא יאמר אעשה בשביל פיקוח נפש בהשבעות וקמיעות כי אין זה חכמה כי מקצר אדם חייו וחיי זרעו ואין דוחין נפש מפני נפש וכתוב (דברים י"ח י"ג) תמים תהיה עם ה' אלהיך אין לאדם לעשות אלא יתפלל להקב"ה על כל נגע ומחלה ועל כל צוקה וצרה" [45].

גם המהרש"ל (שו"ת מהרש"ל סי' ג, וביש"ש חולין פ"ח יג), אחרי שהביא את דברי תרומת הדשן, הכריע לאסור שאלה במכשף שלא במקום סכנה, וז"ל:

"אבל מ"מ אומר אני מאחר דעיקר איסורו לפי שהם הבלים וכזבים ודברי תעותעים ואין בהן ממשות א"כ מהאי טעמא אין להתיר כלל לשאל במכשפי' משום תמים תהיה מאחר שאין בהן ממש ורובו הבל".

מאחר והמהרש"ל והב"י בשם הזוהר אוסרים, לכן שלא במקום סכנה קשה להתיר שאלה במכשף בזמן הזה. והמהרש"ל אסר למרות שיש לכאורה ס"ס להקל - שמא הלכה כתרומת הדשן, וגם אם לא, שמא הלכה כר"י חאגיז, שאין כישוף בזמן הזה - כי לדעתו מעולם לא היו הכשפים אלא כזב, כדעת הרמב"ם וסיעתו, ולכזב יש לחשוש גם היום.

ה. האם מותר להעזר במכשפים ובעלי אוב במקום סכנה?

מאחר ושאלת הרב גלובבסקי עוסקת בחולה שיש בו סכנה, יש לבחון האם איסורי הכישוף והאובות נדחים מפני פיקוח נפש, או שהם מוגדרים כאביזרייהו דעבודה זרה, שדינם ביהרג ואל יעבור.

ככלל, כל עבירות שבתורה נדחות מפני פיקוח נפש חוץ מג' עבירות חמורות: עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים. אולם כאשר מדובר בג' עבירות חמורות, לדעת רוב ראשונים גם אביזרייהו [46] שלהם איננו נדחה מפני פיקוח נפש. משום כך יש לדון: האם איסורי כישוף, אוב, חובר חבר וחבריהם מוגדרים כאביזרייהו של ע"ז ואין נדחין מפני פיקוח נפש, או שהן עבירות נפרדות שנדחות במקום סכנה.

1. דעת הסוברים כי כישוף הוא אביזרייהו דעבודה זרה

ספר החינוך במצוה תקיא - שלא לכשף, כתב וז"ל:

"ומהיות הענינים אלו רחוקים מאד וכעורים לפניו ברוך הוא ובהם ניצוץ מעניני עבודה זרה, הזהירונו על זה בלאו, וחייב סקילה על העובר ומשתדל בזה אם הוא מזיד, וחטאת קבועה אם היה שוגג. וגם מחומר הענין הזהיר הכתוב בזה מבשאר עברות על הבית דין שלא למחול לעובר על זה, וכמו שנאמר [שמות כ"ב, י"ז] מכשפה לא תחיה" [47].

הרדב"ז בתשובה [48] כתב לאסור דרישה במכשפים אפילו במקום סכנה:

"דאפילו היה חולה שיש בו סכנה אין ראוי להתיר דכל הני הוו אביזרא דע"ז ועדיף מהך דמי שהעלה לבו טינא".

ובמנחת חינוך [49] הסתפק בזה וכתב:

"והרב המחבר כתב דזה הוא ניצוץ מעבודה זרה, אפשר גם במקום סכנה אסור כעבודה זרה, ולא גרע מאביזרייהו דעבודה זרה, עיין לעיל מצוה רצ"ו [50]... וצ"ע".

2. דעת הסוברים שכישוף איננו אביזרייהו דע"ז

לעומתם משמע מהרמב"ם במנין המצוות הקשורות בהלכות ע"ז, וכן מריכוז האיסורים הללו בפ"א מהלכות ע"ז, כי איסורים אלו בכלל אינם שייכים למשפחת איסורי ע"ז, אלא למשפחת איסורי הליכה בחוקות הגויים [51], איסורים שנדחים במקום פיקוח נפש [52]. וכן סידר בעל השו"ע את ההלכות הנוגעות למשפחת איסורי הכישוף, לא במסגרת דיני ע"ז - יו"ד קלט-קנח, אלא בסימן קעט - הלכות מעונן ומכשף שהובאו מייד אחרי הלכות חוקות הגויים - קעח, כשהלכות ריבית מפרידים בין הלכות ע"ז להלכות חוקות הגויים. וכן הוא פשט הכתוב (דברים יח, ט-יג) כמובא למעלה.

3. להלכה: איסור "חובר חבר" נדחה מפני הסכנה

מפורש בדברי הגמרא במסכת כריתות דף ג, ב, שמי שצרעות ונחשים רודפים אחריו מותר לחבור חבר. ומבואר ברש"י סנהדרין סה, סוף ע"א, ד"ה אסור, שאם רצין אחריו מותר לחבור חבר משום פיקוח נפש. ובתוס' כריתות ג, ב, ד"ה והיא, הקשה על הגמרא שם המתירה לחבור חבר ברודפין אחריו וז"ל: תימה. היכי דמי? אי דאיכא סכנא - פשיטא, דאין לך דבר שעומד בפני פיקוח נפש. ואי ליכא סכנא - אמאי שריא? הרי שגם לתוס' פשוט שפיקוח נפש דוחה איסור חובר חבר, ולא עלה על דעתו לאסור משום אביזרייהו דע"ז. וכן נפסק להלכה בשו"ע, יו"ד, קעט, ז, ובש"ך ס"ק ט.

מגמת כריתות, רש"י בסנהדרין ותוס' בכריתות ניתן להוכיח חד מתלת: או שאיסור חובר חבר איננו שייך למשפחת איסורי ע"ז אלא למשפחת איסורי חוקות הגויים, כרמב"ם, השו"ע, וכפשט הכתוב (דברים יח, ט-יג); או שגם אם האיסור שייך למשפחת איסורי ע"ז, כחינוך, ר"א בן הרמב"ם והרדב"ז, בכל זאת איננו נחשב כאביזרייהו דע"ז; או שבאביזרייהו דע"ז יעבור ולא יהרג (ואז יש עדיין מקום לדון בדין מתרפא, ואכמ"ל).

על כל פנים מפורש כאן שאין דין יהרג ואל יעבור באיסור חובר חבר, איסור השייך למשפחת איסורי כישוף ואוב כמבואר בפסוקים, ברמב"ם ובשו"ע. על כן לכאורה אין מקום להבדל ביניהם בנושא זה.

וכן פסק להלכה המהרש"ל [53] שמותר לפנות למכשף גוי כדי שירפא חולה שיש בו סכנה.

ומן הסברא אין לחלק בין הפניה למכשף לפניה לבעל אוב במקום סכנה, שהרי כמו כישוף, גם איסור שאלה באוב איננו כלול באיסור ע"ז [54]. ועל אחת כמה וכמה בנד"ד, מקום בו הפונה לרופא האליל איננו מבקש לשאול את המת מאומה.

ו. היש חשש עבודה זרה בפעולת ה"ריפוי"?

עצם התיימרותו של רופא האליל [55] להיות "מרכבה לשכינה" או בעל יכולת תיווך בין הקב"ה לבין בני אדם, עדין אינה עושה את הפניה אליו לשם טיפול רפואי, לעבירה על איסור עבודה זרה.

לגבי הלחשים שהוא לוחש מפעם לפעם, מאחר ואין הוא מיסיונר או כומר של ע"ז [56], אלא אדם חסר השכלה פורמלית הטוען שניחן בסגולות מיוחדות, יש מקום להקל במקום סכנה [57] אם לא ידוע שהלחש כולל הזכרת שם ע"ז [58] וכמפורש בשו"ע [59]:

"אבל אם בא לרפאותו בלחש מותר, והוא שלא ידע שמזכיר שם אלילים, אבל אם יודע שמזכיר שם אלילים אסור, אפילו אם יודע שודאי ימות".

אולם מאחר ובאתר שיווקי אחר נמצא תיאור של הפעילות במתחם בברזיל, הכולל אמירת תפילה על ידי המטופלים במהלך האירועים שם, נוצר כאן חשש ממשי לפעולה האסורה באיסור החמור של ע"ז.

שכן התפילות ו/או הברכות קרוב לודאי שהם חלק מפולחן ע"ז. ואם כן - הן אסורות הלכה למעשה גם במקום פיקוח נפש.

ז. המסקנה ההלכתית

עצם האפשרות שפעולותיו של רופא האליל הברזילאי בימינו כוללים מעשים האסורים מן התורה באיסור כישוף ואוב - תלויה במחלוקת ראשונים. גם אם אפשרות כזו קיימת ברמה העיונית, ישנן ספקות ממשיים אם הם מתקיימים במציאות שם. גם אם הם קיימים במציאות אצל רופא האליל הברזילאי, יש מקום לדון אם הם נדחים במקום פיקוח נפש.

הבעיה העיקרית היא בעיית הע"ז, הבאה לידי ביטוי בהשתתפות בתפילות ובברכות, כשקרוב לודאי שהם חלק מפולחן נוצרי או אלילי אחר. אם כן - הן אסורות גם במקום פיקוח נפש. לכן ראוי לברר זאת קודם אם השתתפות המטופלים בתפילות ובברכות מוגדרת שם כחלק מה"טיפול" או כתנאי להצלחתו. לאחר מחשבה, המלצתי להטיל את עצם הברור הזה על החולה.

לסיכום, למרות שפרט לאפקט פסיכולוגי, אין לדעתי שום ממשות ב"טיפול" של "המכשף" הברזילאי, ולמרות שאולי "אין זאת משנת חסידים" [60] - אין לאסור על החולה הנזכר למות לנסות להתרפא אצלו, בתנאי שיתברר שאמירת התפילה המשותפת בציבור איננה חלק מהטיפול או תנאי להצלחתו, או אם מדובר אך ורק בתפילה כשרה לבורא עולם.

ח. אפילוג

המסקנה ההלכתית הועברה בע"פ לרב השואל ע"פ האמור למעלה סמוך לקבלת השאלה בחודש חשון תשס"ג.

בעקבות המסקנה ההלכתית הנ"ל, ובעקבות פסק הלכתי דומה מפוסק מובהק [61], הרב מנחם מענדל גלזובסקי שליט"א התיר לחולה את נסיון הטיפול המתואר בשאלה.

למרות ההיתר ההלכתי נמנע המטופל, עקב חולשתו, מהנסיעה הארוכה. במהלך החודשים האחרונים נלב"ע. תנצב"ה.

יהי לימוד זה לעילוי נשמתו

* על פרוייקט השו"ת הבינלאומי (IRP) של מכון שלזינגר ראה: מ' הלפרין, פרוייקט השו"ת הבינלאומי לרפואה והלכה וכללי התייחסות לשואל לא מוכר, אסיא סט-ע (יח, א-ב), ניסן תשס"ב, עמ' 59-64.

** "מצבו היישותי" מוגדר להלן 4.

*** או "מרכבה לעבודת האלוהים" (במקור: a vehicle for God's work)

[1]. ראה: א' ויצטום ומ' קוטלר, אפקט האינבו ברפואה - בשדה הטיפולי ובמחקר המבוקר, הרפואה כרך 130 חוב' ג, במת המערכת; אסופת מאמרים לכינוס הבינלאומי השני לרפואה אתיקה והלכה, (עורכים: מ' הלפרין וי' פרינר, מכון שלזינגר ירושלים, 1996) עמ' 347-349.

[2]. יומא פה, ב.

[3]. ויקרא, יח, ה; יחזקאל כ, יא. ראה ר"ח סבתו, המעין תשרי תשס"ד 77, וניסן תשס"ד 74.

[4]. יומא, פה, א, תוד"ה ולפקח הגל.

5. אמנם כאשר "הנסיון" איננו שלנו, אלא מבוסס על דיווח של אחרים - ראוי לדון באמינותם של אותם גורמים, ולא תמיד ניתן להסתמך עליהם. ויכוח נוקב בשאלה מי הם הגורמים שעל נסיונם ודיווחיהם ניתן לסמוך להלכה, מובא בשו"ת הרשב"א א, תיג. דיון מאלף בסוגיא מובא במאמרו של הרב אליהו סולוביצ'יק, רפואה מיסטית בהלכה, אסיא, להלן עמ' 67-83. אולם ניסיון מבוקר ומוכח לעינינו, די בו להתיר איסורי תורה להצלת חיים, גם אם המנגנון הרפואי לא מובן או שהוא מבוסס על אפקט הפלצבו. וכבר נקבע בבבלי ובירושלמי, ונפסק בשו"ע כי במקום סכנת נפשות - השואל הרי זה שופך דמים.

[6]. וראה עוד מש"כ באסיא עא-עב, עמ' 78.

[7]. שו"ת רדב"ז ח"ה, סג; שו"ת אדמת קודש, ח"א, ו; ברכ"י יו"ד קנה; שו"ת צמח צדק או"ח לח; אוצר מפרשי הש"ס, מכות (תשל"ה) ע"ד יא, א, ציון 71 (וראה: רמ"א יו"ד ס"ס קנה; מ"א שכח, א; ר' יהודה שביב, רפואה סגולתית בשבת, אסיא עא-עב 75-78).

[8]. ירושלמי יומא פרק ח הלכה ה.

9. שו"ת רדב"ז ח"ה קנג; פמ"ג שכח, א"א סק"א; מהר"ם חביב תוספת יוה"כ לדף פג, א; שבט מיהודה לגרא"י אונטרמן עמ' יג-יד; כע"ז במו"נ, ח"ג פרק לז, לענין איסור דרכי האמורי: "כי כל מה שנתאמת נסיונו באלו אע"פ שלא יגזרו ההיקש הוא מותר לעשותו, מפני שהוא רפואה". וכך הבין דבריו הרשב"א בתשובה: "שמתוך דבריו [של הרמב"ם במורה, שם] נמצינו למדים שכל דבר שנמצא בו תועלת באמת אינו בכלל מה שאסרה תורה מאי זה צד שיהיה בין מסגולה אמיתית שנמצאת בהן בגופן בין שנתאמ' מצד הנסיון" (שו"ת הרשב"א א תיג). סתירה, לכאורה, בדברי הרמב"ם הללו מול דבריו קודם במו"נ, נדונה בשו"ת הרשב"א שם. דיון בסוגיא ובמחלוקת הרמב"ם/רשב"א - להלן במאמרו של הרב אליהו סולוביצ'יק, רפואה מיסטית בהלכה, 67-83.

[10]. לאור האמור, צ"ע דעתו של ר' מתיא בן חרש המתיר. נראה כי ניתן להסביר את דעת ר' מתיא בן חרש בחמישה אופנים:

א. לדעת ר' מתיא בן חרש מספיקה אמונה עממית על תועלת שברפואה כדי להחשיבה כרפואה גמורה ולהתיר את

השימוש בה, אפילו תוך דחיית איסורים;

ב. גם לדעת חכמים מספיקה אמונה עממית נפוצה "כשההמון בטוח באותם הענינים ... ונמצא מצד ההרגל עזר טבעי בהם" כדי להתיר (מאירי שבת סז, א, ד"ה והשני), אך לדעת ר' מתיא בן חרש די באמונה עממית נפוצה גם אם רק חלק מההמון בטוח בה.

ג. לדעת ר' מתיא בן חרש יש הגיון בשימוש בחצר כבד של הכלב השוטה, מעין ההגיון הקיים, לפי הידוע היום, בחיסון נשוך כנגד כלבת על ידי החדרה של נסיוב חיסון המיוצר מרקמות הכלב הנגוע;

ד. לדעת ר' מתיא ב"ח היו מקרים שהרפואה פעלה, בניגוד לאמור בירושלמי (מחלוקת במציאות). כ"כ רש"י על אתר, והמאירי בבית הבחירה;

ה. גם ר' מתיא בן חרש מודה שלא ניתן להציל את הנשוך כדאיתא בירושלמי, אך בכל זאת ניתן לדחות מעט את מותו הודאי (אולי בעזרת אפקט הפלצבו), ולשם כך נידחין איסורי התורה. לדעת חכמים, יתכן לומר שבכה"ג אין להאכילו מחצר כבד של הכלב, שכן כאן לא קיים הטעם המובא במסכת גיטין ע"א, ובע"ז יב, ב, א"ר אידי בר אבין האי מאן דבלע זיבורא וכו' המצדיק הארכת ימי סבל של הנוטה למות בלא רצונו המפורש. אם זו אכן דעת חכמים - הרי היא מתאימה למש"כ הג"ר יעקב ישראל קנייבסקי, בקריינא דאיגרתא, מכתב קצ: "בעיקר היסוד דכל מה שאפשר להאריך חיי החולה (אפילו אינו אלא לחיי שעה) צריכים לעשות, אמת שגם אני שמעתי בילדותי מימרא כזו, ולא ידעתי אם זהו מבר סמכא הוא, אבל בעיני דבר זה צריך עיון גדול, דביו"ד סי' שלט מבואר, דמותר להסיר דבר המונע פטירת החולה, ורק מעשה בגופו אסור לעשות, ואם כן להיות בשב ואל תעשה לכאורה (במקום שעל ידי זה יתווספו לו יסורים) לא מצאתי איסור, ואדרבה יש ללמוד למנוע מזה... אבל לכאורה כל שאינו אלא לחיי שעה ואין בו הצלה ממש, דמי לנידון הגוסס, שהרי הגוסס הוא כחי לכל דבריו, וכל זה צריך עיון גדול". ואכמ"ל.

11. גם איסור מעביר בנו ובתו באש, הן על פי הפשט (ראה רמב"ן על אתר), והן אליבא דהלכתא - איננו איסור ע"ז, כמבואר בסנהדרין ס"ד, א, רש"י ד"ה שלא למולך פטור.

12. ראה ויקרא רבה, כו, ז. ג' דברים נאמרו במי שמעלה מת בזכרו. המעלה רואה ואיננו שומע קולו, מי שצריך לו שומע קולו ואינו רואהו, ומי שאינו צריך לו לא שומע ולא רואה". וראה מכילתא דרשב"י על שמות יט, ט, "שאינו דומה שומע ורואה לשומע ואינו רואה".

13. ליון, אוצר הגאונים (חגיגה, התשובות, ד-ה, ובמילואים שם, עמ' 47. ומקורו בגנזי שכתר, עמ' 299-300; 304-307; זכרון לראשונים ח"ג 5-15 הע' 20; כת"י אוקספורד Neub 2488. דף 136 ע"ב). ראה גם: תשובת ר' שמואל בן חפני (שהו"ל הרכבי בחדשים גם ישנים, ח"ג, ב-ט"ו); ומש"כ שריינר (מונטשריפט כרך ל"ה עמ' שי"ד ואילך); אסף (מספרות הגאונים, קנ"ח-קנ"ט); ומאן (טקסטים ומחקרים ח"א שפט-שצב).

[14]. רד"ק שמואל א, כח, כד.

15. ועיי"ש בהמשך דברי הרד"ק שתמה על דבריהם: "ויש לתמוה לדברי הגאונים האלה אם הקב"ה החיה את שמואל כדי לספר לשאול הקורות הבאות עליו, למה לא אמר לו על ידי חלומות או על ידי אורים או על ידי הנביאים אלא על ידי אשה בעלת אוב? ועוד, איך היה נעלם משאול שהיה חכם ומלך אשר היו עמו כמה חכמים גדולים, אם ענין אוב נעשה על ידי אדם מדבר מתוך מחבואו, ומי יאמר שיטעה הוא בזה ואין זה הדעת מקבלו והנכון הוא מה שפירשנו". וכ"כ ר' שמואל בן חפני הגאון: "ולו היה חפץ [ה'] להודיע - היה יכול להודיעו על ידי הנביאים והכהנים באורים ותומים, וזה יורה כי לא החיה [ה'] את שמואל" (אוצה"ג שם [הע' 16 לעיל] סוף ד).

[16]. השווה עם מש"כ ר"י אבן שועיב, ואבא מרי מלוניל שהובאו להלן ב. 4.
17. בית הבחירה, שבת עז, א; פסחים קט, ב. לדעתו ידעו חז"ל שזו אמונת הבל, אך העריכו שהכשתה הישירה

תיכשל. לכן ניסו לכל הפחות למעט אמונה זו בעיני ההמון.

18. שו"ת מהרש"ל ס' ג; יש"ש חולין פ"ח יג.

19. יו"ד קע"ט, ו.

20. ורב האי"מ ממש"ך שם: "אבל מופת הנבואה אשר בו יודע כי זה מלאך יי' ושלוחו צריך שיהיו בו שני מדות, אם נעדרה אחת מהן לא יהא מופת נבואה. אחת מהן שיהיה ממעשה אלהים דבר שאין ברוא יכול לעשותו ואין עושהו אלא הבורא, והשני ולא הנהיג בו את העולם אלא הוא שינוי סידרי העולם הנהוגים, כגון האותות שנעשו למשה אשר אין ברוא יכול להפוך יאור כמו נילוס אל דם ואין זה אלא מעשה הבורא, ואף אין במנהגי עולם שיהפוך היאור והנהרות לדם, וכגון העמדת השמש ליהושע והחזרת השמש לישעיהו, שהדבר ידוע שאין מי שיוכל לעשות כן אלא הבורא ואף הוא שינוי סידרי עולם ומנהגיו וכיוצא באילו". (תשובות הגאונים החדשות - עמנואל (אופק) סימן קטו, אותיות כה, כח)

21. שו"ת רבי אברהם בן הרמב"ם סימן כז.

22. לעיל הובאו דברי ר' שמואל ב"ח גאון סורא כי "אף על פי ששמעות דברי החכמים ז"ל בגמרא כי אמת היה שהחיתה האשה את שמואל - לא יקובלו הדברים במקום שיש מכחישים להם מן השכל", וניתן להבין את כוונת חז"ל ע"פ דרכו של המאירי בהע' 17 לעיל.

23. נפש החיים, שער ג, ריש פי"ב.

24. רמב"ן עה"ת, דברים יח, ט. וכ"כ שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן, סי' רפג, הובא בכתבי הרמב"ן מהדורת שעוועל, עמ' שעה-שפא. עיי"ש ד"ה ושמעתא, בעמ' פ.

[25]. דרשות ר"י אבן שועיב פרשת ראה ד"ה ומה שלקחו.

26. שו"ת הרשב"א, א, תיג.

27. כך היה הנוסח המקורי של ביאור זה, כפי שהודפס בדפוס ראשון (הוראדנה תקס"ו). אולם משנדפס השו"ע עם ביאור הגר"א שוב בוילנא בדפוס ראם, השמיטו המדפיסים את תיבת "הארורה", ואת המילים "שזורקין אותן לאשפה" החליפו במילים "שהם חיצוניות", בעקבות העירעור על האוטנטיות של דברי הגר"א ובדיקה חוזרת של כתה"י. גם "החכם ר' צבי הירש קאצינעלבונין בעל נתיבות עולם (כולל ברייתא דל"ב מידות דריה"ג עם ביאורים וחידושים) רצה לשדות בה נרגא ולהטיל ספק בדבריו אלה, לומר, כי לא מפי הגר"א יצאו הדברים האלה, רק הוא הוספה ממסדרי כתבי הגר"א", (תולדות הפוסקים מה"ר שמעון משה בהר"ר גדליהו חאנעס, "תוצאה שניה חדשה ומתוקנת" ורשה תרפ"ב, עמ' 44, מהד' צילום, ניו-יורק תש"ו, הוצאת הלכה. וראה דב אליאך, ספר הגאון, הוצאת מכון מורשת הישיבות, ירושלים תשס"ב, כרך ב, עמ' 588-589, ובמקורות המצויינים שם).

ראוי להוסיף כי לפני כחמישים שנה, שמעתי מסבי, אבי אמי, ר' אליעזר זאב רוטובסקי זצ"ל יליד ירושלים מצאצאי הגר"א, כי מסורת במשפחתו שיש ספק אמיתי באוטנטיות של ביאור זה, בעיקר בגלל העובדה שהביטויים כנגד הרמב"ם: "הפילוסופיה הארורה" ו"שזורקין אותן לאשפה" אינם מוכרים כלשונו הרגילה של הגר"א, ובודאי לא כנגד הרמב"ם.

אמנם ר' שמואל לוריא אשר הוציא לאור הדפוס מספרי הגר"א, כתב בשנת תרכ"ח לר' יהושע העשיל לעווין (מחבר עליות אליהו) כי "מה שכתב הגאון ז"ל על הרמב"ם ז"ל בענין כישוף ושדים כו' וכבר הכו אותו על קדקדו

כו' הן הדברים אשר זכינו לראות בגוף כ"ק של הגר"א ז"ל. והביא שגם רש"ז ריבלין, שנתיים קודם לכן ראה את כתה"י ומצאו "אות באות כמו שהוא נדפס בבאה"ג לפנינו" (עליות אליהו, במעלות הסולם). אך בדבריהם אין התייחסות ישירה לביטוי "הארורה", בעוד שבהוצאת ראם (וילנא תר"מ) ציין ש"ביאור הגר"א ע"פ כ"ק" שבהוצאתם "נעתק בדקדוק רב ע"י הרה"ג מו"ה אברהם אבא קליינרמן שליט"א. ע"פ כתב יד ההוא הוגהו ותוקנו שיבושים ושגיאות לאלפים שנפלו בו בדפוסים הקודמים..."

כמו"כ ראוי לשים לב, כי שלא כדרכו של הגר"א, לא מצויינים כאן מראי מקומות מדוייקים אלא יש פה רק את הקביעה הכללית של "כל הבאים אחריו", בלא שום ציון. יתר על כן, עצם הקביעה ש"כל הבאים אחריו חלקו עליו" איננה נכונה. ראה למשל במאירי, שבת, סז, א, ד"ה כל מיני הלחשים; פסחים, קט, ב, ד"ה בכמה מקומות ביארנו. המאירי היה כידוע מהבאים אחריו, ולא חלק עליו בנ"ד. בנוסף, מקור השו"ע הוא הטור, יו"ד, קעט ו, שהביא את דברי הרמב"ם הנ"ל בלא חולק. דהיינו, בעל הטורים הסתפק אם יש בכלל מחלוקת בין הרמב"ם לדעה ראשונה (שדי חמד, כללי הפוסקים סוף סימן יב). מאחר וגם הטור היה כידוע מ"הבאים אחריו", איך יתכן שהוא לא ידע ש"כל הבאים אחריו חלקו עליו"? (ע"ע בשד"ח שם, סימן יא אות ד). גם המהרש"ל בן דור הרמ"א, כתב בשו"ת מהרש"ל סי' ג' על הכישוף כדעת הרמב"ם "דעיקר איסורו לפי שהם הבלים וכזבים ודברי תעותים ואין בהן ממשות", ואיך יתכן שגם המהרש"ל לא ידע ש"כל הבאים אחריו הרמב"ם חלקו עליו"?

ראוי להוסיף את לשון תלמיד הגר"ח מוולוז'ין בשם הגר"א: "פילוסופי, אמר רבנו שממקום שמסתיים הפילוסופי משם ולמעלה מתחיל חכמת הקבלה, וממקום שמסתיים קבלת הרמ"ק - משם ולמעלה מתחיל קבלת האר"י ז"ל." (ארוחת חיים, כתר ראש, סא). ואמירה שהפילוסופיה נמצאת מתחת לקבלה, כמו שקבלת הרמ"ק נמצאת מתחת לקבלת האר"י, אינה מתיישבת עם הלשון החרפה של "הפילוסופיה הארורה" "שזרקין אותה לאשפה". גם ר"י משקלוב בהקדמתו לפאת השלחן, הביא כי חכמת הפילוסופיה - הגר"א "למדה לתכליתה", אף שהוציא ממנה "רק שני דברים טובים", עיי"ש.

לכן, למרות עדות ר"ש לוריא על בדיקתו ובדיקת רש"ז ריבלין, בכל זאת, מסורת אבותי צאצאי הגר"א, שהדבר לא יצא מכלל ספק - במקומה עומדת.

28. הלשון "כל הבאים אחריו חלקו עליו..." אבל כבר היכו אותו על קודקודו" בולטת מאד בחריפותה לעומת לשון הרשב"א הנוטה לחלוק על הרמב"ם, בתשובה שהובאה לעיל ב. 4. היא גם לא מתאימה למובא בעליות אליהו (במעלות הסולם, בהערות) בשם ר' ישראל גורדון מ"ץ דוילנא, שהעיד כי כאשר הועלתה לפני הגר"א הצעה לבטל שיעור במורה נבוכים בבית המדרש, מחשש להתפשטות לימוד הפילוסופיה - הגיב בחרי אף: "ומי יעיז לדבר נגד כבוד הרמב"ם וספריו". וכן הובא בתולדות הפוסקים (שם): "כאשר באו קנאים להפגיע בו [בהגר"א] לגעור בהרב הדיין ר' יהודה הלוי אשכנזי אשר יקרא לעיתים מזומנים פרק במורה הנבוכים באזני שומעי ליקחו בבית המדרש הישן - ויגער במביאי הדיבה לאמר: הרבינו משה יורה ואני אפיר? מי יתן חלקי עמו. ואמר עוד: חלילה לי לגעת בכבוד מאור עינינו הרמב"ם ז"ל, והלואי שאהיה עמדו במחיצה אחת בגן עדן."

29. ראוי לשים לב שגם רב האי גאון כפר באמיתות האובות, (פרט לשינוי חד פעמי של סדרי הטבע שעשה הקב"ה במיוחד עבור שאול המלך), וקשה להבדיל בגישה העקרונית בין כישוף לאוב, במיוחד שרב האי כפר ביכולת הכשפים לחרוג מסדרי הטבע (ראה לעיל ב. 2-3). על רב האי קשה לומר ש"הפילוסופיה הטתו", שהרי רב האי גאון, כידוע, היה ממתנגדי הגדולים של הפילוסופיה (ראה שו"ת הריב"ש סי' מה). גם המהרש"ל (שו"ת מהרש"ל סי' ג, וביש"ש חולין פ"ח יג), למרות התנגדותו הידועה לפילוסופיה (שו"ת הרמ"א סי' ו), כפר באמיתות הכישוף. מכאן תמיהה נוספת על דברי הגהה זו, וצ"ע.

[30]. שו"ת דעת כהן (עניני יו"ד) סימן סט.

[31]. כ"ז הובא בדעת כהן שם.

[32]. תפארת ישראל, סנהדרין ז, ז, בועז, ס"ק ג.

[33]. כלומר לפני כ 350 שנה מהיום.

34. שו"ת ר"א בן הרמב"ם, סי כז. גם היד רמה סנהדרין סז, ב, כתב "וכבר אבדו מן העולם בעלי מקצוע זה", הביאו הרב שלמה אבינר באסיא להלן, עמ' 91 הע' 22.

35. בתורה תמימה, ויקרא יט, לא, אות רלח, כתב שזו הסיבה שבשו"ת נחלת שבעה סי' טו, התיר שאלה במכשף, ונראה שהעתיק הדברים מהבאר היטב, יו"ד קעט א. ויש להעיר:

א. שו"ת נחלת שבעה זה איננו בסי' טו אלא בסי' עו. ב. טעם ההיתר שם איננו כי אין בהם ממש, אלא כי כיום המושג כישוף מתייחס לדברים אחרים, עיי"ש.

36. עדיין יש מקום לדון אם איסור לפני עור, איסור הכשלת גוי בעוון כישוף או ע"ז, נדחה מפני פיקו"נ. לכאורה יש לתלות במחלוקת הראשונים לפי חקירת האחרונים, אם איסור לפני עור הוא איסור שותפות במעשה העבירה, שהמכשיל שותף לאיסור כישוף (או ע"ז שלא אמורה להידחות מפני פיקו"נ), או שהוא איסור כללי של הכשלה הזולת. והדברים ידועים. גם אם מדובר באיסור כללי של הכשלה, יש להזכיר את מחלוקת הקדמונים אם איסורים שבין אדם לחברו נדחים מפני פיקוח נפש. וראה מש"כ בספר אסיא ט, עמ' 331-336. בכל אופן, גם לדעת המתירים שם, יש הבדל גדול בין הכשלה סתם לבין הכשלה באיסור ע"ז לתועלת המכשיל הנהנה. למרות זאת, מבואר בנימוק"י סנהדרין, ספ"ח, שלגבי לאו דלפני עור גם בהכשלתו בע"ז - יעבור ואל יהרג, וכן פסק הרמ"א יו"ד, קנז, א, בשם הר"ן. ואכמ"ל.

[37]. לגבי כישוף יש מקום לדיון בהבדל בין המכשף עצמו לבין הנעזר בו, וראה להלן.

[38]. ת"ק דברייתא, סנהדרין נו, א-ב. ואף כי ר' שמעון ור' יוסי חולקין, הרי הרבה פוסקים סוברים שב"נ לא נצטוו אלא על ז' מצות בלבד וכמ"ש בחזון איש (זרעים, הל' כלאים סי' א סוף אות א). ואף שהרמב"ם (מלכים, י, ו) פסק לגבי איסור כלאים בב"נ כר' אלעזר דברייתא ולא כת"ק, בכל זאת כתב הכס"מ על הרמב"ם ע"ז, יא, ד; והלח"מ מלכים שם, שגם הרמב"ם איננו פוסק כר"ש לענין איסור כישוף בגוי. אמנם המהר"ם שיק (במצוה רנא) חוכך שיש איסור לפני עור בהכשלת גוי באיסור כישוף, לר"ש דב"נ מצווה על הכישוף, וכו' בסדר למשנה שכן הלכה, וא"כ יש להחמיר גם בגוי. ע"ש. והובאו הדברים בשו"ת יביע אומר חלק ה - יו"ד סימן יד. ועיין להלן.

39. מורה נבוכים חלק שלישי תחילת פרק לז.

40. כסף משנה ע"ז יא, ד.

41. לחם משנה, מלכים י, ו. ראה גם בהערה 38 לעיל.

[42]. תרומת הדשן חלק ב (פסקים וכתבים) סימן צו.

[43]. בית יוסף יורה דעה סימן קעט.

44. ספר חסידים מהדורת ר"ר מרגליות (מוסד הרב קוק, ירושלים תשי"ז) סי' רה; ס"ס תסט.

45. חזר על דבריו בסי' תתשעב. הושה גם עם דברי המאירי פסחים, צוינו בהע' 17 לעיל.

[46]. ראה אנציקלופדיה תלמודית כרך א, ערך "אביזריהו".

[47]. במצוה תקיב - שלא לחבור חבר, ובמצוה תקיג - שלא לשאול באוב, כתב החינוך כי שורשי מצוות אלו - הם כפי מה שכתב במצות איסור הכישוף.

[48]. שו"ת רדב"ז חלק א סימן תפה.

[49]. מנחת חינוך, תקיא, ג.

[50]. כתב שם בספר החינוך שדין יהרג ואל יעבור בע"ז, כולל "עבודה זרה וכל אביזרהא, כלומר כל ענין שלה האסור לנו מכוח הלאוין המיוסדין בה". ובהמשך כתב החינוך דאביזרהא דע"ז כולל "כל מה שנאסר לנו מכח לאו המיוחד בעבודה זרה". גם רבנו יונה בשערי תשובה, שער ג, קלז, הגדיר אביזריהו דע"ז כ"אבק עבודה זרה עיי"ש. וכ"כ הר"ן ריש פ"ב דפסחים, והנימוקי יוסף בסנהדרין, סוף פרק בן סורר. וע"ע במשנה למלך, איסורי ביאה, יז, ז; מנחת חינוך רצו, טו; אהלי יוסף (ריבלין) הלכות קידוש השם סק"ל, הובא בהע' לב על המנ"ח שם, במהדורת מכון ירושלים. ויש מקום לדון שאיסורי כישוף, אוב, חובר חבר וחבריהם, הם לאוין נפרדים מלאוין דע"ז, אף שאיסורם של הלאוין הללו יש בו "ניצוץ" מע"ז, ואכמ"ל.

51. ובמורה נבוכים חלק שלישי פרק לז הגדיר הרמב"ם את המצוות הללו כ"מצות אשר ספרנום בהלכות ע"ז... שהם כלם להציל מטעות עבודה זרה ומדעות אחרות בלתי אמתיות התגלגלו עם עבודה זרה, כמעונן, ומנחש, ומכשף, וחובר חבר, ושואל אוב וזולתם מן הכת שלהם".

[52]. ראה, למשל, טור יו"ד קעח, ב, ובבית יוסף שם, ד"ה מי שקרוב למלכות.

[53]. שו"ת מהרש"ל סי' ג. וכ"כ בים של שלמה חולין פ"ח אות יג.

[54]. אמנם באנציקלופדיה תלמודית כרך כב, ערך ידעוני, טור כב הערה 33 נכתב: "ועי' יש"ש חולין פ"ח סי' יג שדוקא את המכשף והקוסם מותר לשאול במקום סכנה, לפי שאין אזהרה לשאול בהם, אבל את האוב והידעוני אסור לפי שנאמרה אזהרה בשואל מהם", אך לא מצאתי את האיסור הזה ביש"ש שם, וגם מן הסברא דברים אלו צ"ע כמבואר למעלה.

[55]. המונח "רופא אליל" אין משמעו שהוא פועל מכח אליל, אלא "הוא כינוי למרפא באמצעות לחשים והשבעות, תרופות מגיות ואמונות תפלות אחרות" (מילון אבן-שושן, ערך: רופא אליל).

[56]. שאז ימות, ולא יתרפא ממנו. (ברייתא במסכת עבודה זרה, כז, ב; תוספתא חולין, ב כא-כג. וע"ע שבת עה, א, בדין אמגוש)

[57]. ראה שו"ת מנחת יצחק, חלק ו סי' פ. שדן בשאלה דומה: בענין אי מותר להתרפאות ע"י רופא כומר שלא כדרך ריפוי או סמי רפואה. ומסיק: "סו"ד בנוגע לשאלתו להתרפאות מאת הכומר שלא בדרך הטבע, הכל מודים דאסור אפילו בסכנת נפשות, ובסתם עכו"ם צריך עוד עיון גדול למעשה מכל אשר הזכרתי לעיל, ויש להתיישב הרבה בהגיע לתור הלכה למעשה"

[58]. ראה: תורת האדם שער המיחוש - ענין הסכנה ד"ה ואיכא למידק.

[59]. יו"ד סי' קנ"ה סעי' א'.

60. ראה לשון דומה בשו"ת הרשב"א א, ס"ס תיג. וראה גם בלשונו של המנחת יצחק, שהובא לעיל הערה 57. לגבי רופא אליל שהוא כומר (כעין הנדון של המנחת יצחק) ראה בספר דבר שמואל לר' שמואל ב"ר אברהם אבוהב, ונציה, תס"ב, וכן את מאמרו של הרב מאיר כץ מברוקלין: א. ניתוח בדרך משונה ומוזרה ע"י גוי, אור תורה סג (ו, א) סיון תשל"ג, סי' ז; ב. ריפוי על טבעי ע"י כומר, אור תורה קצז (טז, יג) אלול תשד"ם, סי' קמ. במאמר האחרון הוא מדווח בקיצור על דעתם של 22 פוסקים מובהקים בשאלת הריפוי בידי הכומר מהפיליפינים. עשרה אסרו באופן מוחלט, ארבעה נטו לאסור, ארבע התירו בכתב, וארבעה התירו בתשובה טלפונית. אחד האוסרים הוא בעל המנחת יצחק שהובא כאן.

[61]. הג"ר לוי יצחק הילפרין שליט"א.